

УДК 159.923.2 – 053.57

© Н.В. ПАВЛИК

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНО-ОСВІТНІХ ЧИННИКІВ НА ГАРМОНІЗАЦІЮ ХАРАКТЕРУ СУЧАСНИХ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ

Вступ. Сьогодні в період реформування українського суспільства вітчизняна культура відзначається пануванням духу прагматизму; індиферентністю стосовно духовного виміру буття. Загострення політичної кризи, військовий конфлікт на Сході країни, економічна нестабільність, вимушена міграція, закордонне заробітчанство є показниками порушення гармонійних стосунків у суспільстві, що зумовлює поширення розвитку дисгармоній характеру серед різних верств населення (дітей, молоді, дорослих).

Неврівноваженість, егоцентризм, агресивність, втрата самовладання, слабовілля, безвідповідальність – усе це є проявами дисгармоній характеру, які постають причинами психологічних проблем наших співвітчизників.

На жаль, сучасна освіта недостатньо приділяє уваги проблемі гармонізації характерологічного розвитку юнацтва, орієнтуючи учнів та студентів переважно на засвоєння наукових знань та інноваційних технологій. При відсутності зразків гармонійної поведінки молодь змушена шукати форми взаємодії з навколишнім світом з метою адаптації до складних умов життя. Але пристосування до психогенних умов сучасності перешкоджає продуктивному розвитку самосвідомості й руйнує гармонію внутрішнього світу особистості, що зумовлює дисгармонійний розвиток характеру юнаків та дівчат.

В умовах зростання безробіття і конкуренції на ринку праці багато молодих людей, які вже отримали вищу освіту (інженери, педагоги, лікарі та ін.) змушені змінювати свою кваліфікацію. Пристосування до стресогенних умов економічного і психологічного тиску також викликає особистісні девіації,

які детермінують різні форми патохарактерологічного розвитку. Набуті дисгармонійні риси характеру не тільки не сприяють конструктивній професійній самореалізації, але навпаки, стають джерелом психологічних проблем молодих людей [6, С. 45]. Ця сумна реальність сучасного життя зумовлює *актуальність* визначення професійно-освітніх чинників гармонізації характеру юнацтва.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження впливу професійно-освітніх чинників на процес гармонізації характеру старшокласників і студентів.

Проблемі характероутворення приділяли увагу представники філософії (Аристотель, Теофраст), психотерапії (К. Леонгард, Е. Фромм, К. Г. Юнг, О. Ф. Лазурський), а також радянської (Б. Г. Ананьєв, М. Д. Левітов, С. Л. Рубінштейн та ін.) і сучасної психології (В. І. Абраменко, І. Д. Бех та ін.).

На основі теоретичного аналізу духовно-філософських, науково-психологічних і психотерапевтичних підходів нами визначено поняття *«характер особистості»* як динамічне психічне утворення, система стійких кластерів рис, сформованих відповідно до темпераменту, почуттів, волі, інтелекту та духовно-моральних утворень особистості [5, С. 33]. Основою характероутворення особистості є ставлення людини до духовного і матеріального світу (до себе, до інших людей, до суспільства, до світу в цілому) (В. М. Мясіщев) [4]. Риси характеру формуються в процесі багаторазової реалізації людиною своїх ставлень у відповідних вчинках. Вони мають дихотомічні властивості – можуть бути конструктивними або деструктивними.

Гармонійність характерологічного розвитку особистості забезпечується єдністю її розуму, почуттів і волі, актуалізацією вищої потреби в пошуках сенсу життя (В. Франкл, Д. О. Леонтєв, Т. М. Титаренко), розкриттям духовного потенціалу (Е. О. Помиткін, М. В. Савчин), що сприяє моральній самоактуалізації (А. Маслоу, Г. О. Балл, І. П. Маноха). Основою гармонійного характероутворення є *моральнісні ставлення* – це щирість, увага, доброзичливість до тих, на кого вони спрямовані. *Гармонійний характер* є структурою конструктивних рис, де кожна риса виражає певне моральнісне

ставлення, що забезпечує конструктивність взаємин і вчинків особистості. Ми спиралися на дихотомічні *критерії гармонійності* характеру, визначені М. Бурно: духовно-моральна вихованість – невихованість; цілісність – неповнота; урівноваженість – неурівноваженість; сила – слабкість характеру [3].

Дисгармонійний характер – є комплексом деструктивних рис, які не підпорядковані моральній саморегуляції і викликають стан психологічного дискомфорту або у самої людини, або з боку її оточення. Дисгармонії характеру можуть бути *вродженими*, або *набутими*. Психологічними чинниками їх розвитку є *дефіцит моральності і самоконтролю*, що викликає неузгодженість між самосвідомістю, почуттями і поведінкою [1].

Проблема гармонізації характеру найбільш гостро постає в юнацькому віці, оскільки юність є сензитивним періодом щодо духовно-морального самовизначення і свідомого характероутворення особистості (Д. Б. Ельконін). Особистісний розвиток може бути як продуктивним (особистісне зростання і становлення гармонійного характеру), так і непродуктивним, що зумовлює розвиток дисгармонійного характеру. Становлення характеру юнаків і дівчат зумовлено впливом різноспрямованих чинників. З одного боку, гормональна перебудова організму, висока збудливість, вплив негативних соціокультурних факторів визначають підвищення психічної напруги, що сприяє дисгармонійним проявам. Проте активізація емоційних, когнітивних функцій, моральної самосвідомості, рефлексії, прагнення до духовного пошуку є психологічним підґрунтям для гармонійного самовиховання [5, С. 9]. Детермінантами продуктивного особистісного розвитку юнаків та дівчат вчені визначають як зовнішні фактори (сприятливі умови життя й виховання, доброзичливе соціальне оточення), так і внутрішньоособистісні чинники: врівноважений темперамент (С. Д. Максименко), подолання внутрішньоособистісних суперечностей (Г. С. Костюк); сформованість ієрархічної системи цінностей (В. І. Абраменко, Д. М. Леонтьєв); актуалізація буттєвих потреб (А. Маслоу); актуалізований духовний потенціал (Е. О. Помиткін, М. В. Савчин); здатність до особистісної саморефлексії (І. С. Булах), адекватної моральної самооцінки

(Л. Ю. Москальова) та життєтворчості (Л. В. Сохань); духовно-моральна спрямованість (Б. С. Братусь, Г. П. Васянович), особистісна активність щодо самовиховання (І. Д. Бех) [2].

Виклад основного матеріалу. Нами було здійснено емпіричне вивчення особливостей духовного потенціалу і гармонійності характеру сучасної молоді різнопрофільних навчальних закладів. У дослідженні взяли участь 1735 старшокласників, учнів ПТНЗ і студентів ВНЗ віком 14-23 роки. З них: 450 старшокласників (загальноосвітніх шкіл (далі – ЗОНЗ), спортивної школи, гімназії з поглибленим вивченням англійської мови (далі – лінгв. ЗОНЗ), природничо-математичної школи (далі – матем. ЗОНЗ)); 118 учнів Центру професійно-технічної освіти переробної промисловості (за фахом «Кухар», «Бармен», «Офіціант») (далі – ПТНЗ), 60 учнів будівельного коледжу за фахом «Архітектура»); 985 студентів ВНЗ (за фахом «Практична психологія», «Початкова освіта», «Математика-фізика», «Іноземна філологія», «Викладач рідної мови і літератури», «Історія», «Менеджмент», «Інформатика», «Музика», «Дизайн», «Образотворче мистецтво», «Хореографія») і 122 студенти духовного училища (далі – ДНЗ) (за фахом «Пастир», «Регент», «Іконопис», «Катехізис»).

Показники гармонійності характеру і духовного потенціалу досліджувалися за методиками «Структура і зміст характеру» (авт. Н. В. Павлик) і «Духовний потенціал особистості» (авт. Е. О. Помиткін) [9].

В процесі емпіричного дослідження виявлено кількісні показники, які вказують на певний рівень розвитку гармонійності характеру юнаків та дівчат. Результати емпіричного дослідження показали, що рівні розвитку гармонійності характеру мають якісні ознаки (певний набір рис, які визначають спосіб поведінки й адаптації юнацтва, узгодженість у взаємодіях, спілкуванні, діяльності). Тому рівні гармонійності отримали такі назви: низький рівень – «дисгармонійний» характер (високі показники деструктивних рис при низьких показниках конструктивних рис); рівень нижче від середнього – «потенційно-дисгармонійний» характер (домінування деяких деструктивних рис над конструктивними); рівень вище від середнього «адаптований» характер

(домінування певної частини конструктивних рис над деструктивними) і високий рівень – «гармонійний» характер (високі показники конструктивних рис при низьких деструктивних). *Гармонійний* характер відзначається цілісністю (узгодженістю у взаємодіях, спілкуванні, діяльності); моральною вихованістю (у поведінці виявляються відповідальність, сумлінність, альтруїстичне ставлення до оточуючих); урівноваженістю (при потраплянні у складні ситуації проявляються принциповість, креативність, емоційна стійкість, впевненість, оптимізм); силою (при виконанні діяльності простежується організованість, терплячість, самоконтроль, а в проблемних ситуаціях виявляються стресостійкість, енергійність).

Адаптований характер проявляється у відповідальному, доброзичливому, толерантному ставленні у значущих стосунках, яке може сполучатися з мотивами корисливості, марнославства; поведінка у складних ситуаціях відзначається впевненістю, оптимізмом, креативністю, але іноді можуть проявлятися імпульсивність або нетерплячість; в діяльності виявляється активність. В цілому, такий характер визначає психологічний комфорт особистості, адаптивність до умов середовища й самореалізації юнаків та дівчат в професійній діяльності.

Потенційно-дисгармонійний характер не має гармонійної цілісності й моральної вихованості, що виявляється у несформованості моральнісних ставлень до інших, що маскується за лицемірними проявами доброзичливості, емпатії, у вчинках простежується безвідповідальність; реакції на складні соціальні ситуації проявляються у тривожності, ригідній фіксації на проблемі; у діяльності проявляється педантизм, прагнення закінчити розпочату справу, але не вистачає організованості, енергійності й самоконтролю. Врівноваженість і сила потенційно-дисгармонійного характеру частково розвинуті, що дозволяє юнакам та дівчатам за сприятливих умов перебувати у відносно комфортному психологічному стані, але за умов стресу можливе загострення деструктивних рис, що сприяє розвитку більш глибокої характерологічної дисгармонії.

Дисгармонійний характер юнацтва відзначається нецілісністю,

неконгруентністю, що виявляється неусвідомленістю егоцентричності ставлень до інших, недоцільністю вчинків; моральною невихованістю, безвідповідальністю, нечесністю, лицемірством, маніпулятивністю у взаємодіях, агресивністю; неврівноваженістю, яка у складних соціальних ситуаціях пов'язана зі збудливістю, звинуваченням інших, емоційною лабільністю, роздратованістю, ригідністю афектів, песимізмом; безхарактерністю, що простежується при виконанні діяльності як неорганізованість, слабовілля, невміння довести справу до кінця. Все це зумовлює неадаптивність і некерованість поведінки юнаків та дівчат.

Відсотковий розподіл показників гармонійного, адаптованого, потенційно-дисгармонійного і дисгармонійного характеру у закладах різного освітнього рівня (ЗОНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, ДНЗ) відображено на рис. 1.

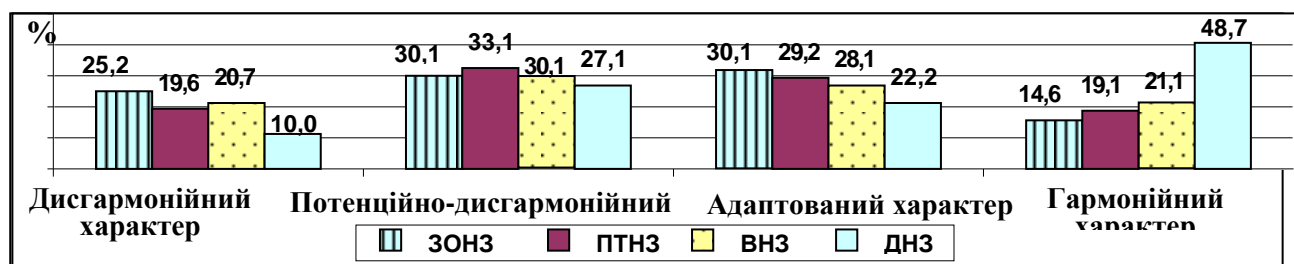

Рис. 1. Розподіл рівня розвитку гармонійності характеру в старшокласників, учнів ПТНЗ, студентів ВНЗ і ДНЗ (у %).

Серед старшокласників 25,2% респондентів мають дисгармонійний характер, серед учнів ПТНЗ – 19,6%, студентів ВНЗ – 20,7%, студентів ДНЗ – 10%. У таких юнаків і дівчат спостерігається переважання лицемірства, агресивності, збудливості над чесністю, альтруїзмом, самоконтролем. Несформованість моральнісних ставлень (егоцентризм, корисливість, безвідповідальність, агресивність,) і конструктивних навичок взаємодії з іншими зумовлюють деструктивність та некерованість їх поведінки (збудливість, імпульсивність).

Потенційно-дисгармонійний характер продемонстрували 30,1% учнів ЗОНЗ і студентів ВНЗ та 33,1% учнів ПТНЗ і 27,1% студентів ДНЗ, які відзначаються частковою сформованістю конструктивних рис (відповідальності, емпатії, креативності), що виступають як компенсаторні механізми і певною

мірою нівелюють дисгармонії характеру (ригідність, песимізм, тривожність, невротичність, слабовілля тощо).

Адаптований характер було виявлено у 30,1% старшокласників, 29,2 % учнів ПТНЗ, у 28,1% студентів ВНЗ і у 22,2% студентів ДНЗ. Ці юнаки і дівчата доброзичливі, відповідальні, організовані, впевнені, стресостійкі і здатні до психологічної адаптації у соціумі. Проте у них не вистачає цілісності характеру, тому в їх поведінці часом простежуються імпульсивність, корисливість, марнославство, педантизм.

Гармонійний характер продемонстрували 14,6 % старшокласників, 19,1% учнів ПТНЗ, 21,1% студентів ВНЗ і 48,7% студентів ДНЗ. У цих досліджуваних конструктивні риси (сумлінність, альтруїзм, креативність, емоційна стійкість, самоконтроль, енергійність та ін.) значно переважають над деструктивними (егоїзмом, слабовіллям тощо), що зумовлює конгруентність їх взаємин, доцільність прояву вольової активності, гармонійність поведінки й продуктивність діяльності.

Найвищі показники гармонійного характеру порівняно з іншими мають студенти духовного училища, серед яких спостерігається найменший відсоток респондентів з дисгармонійним (10,0%) і найбільша кількість – з гармонійним (48,7%) характером. Думаємо, що це пов'язано з тим, що вплив духовно-морального розвитку гармонізує характер юнаків і дівчат, адже вони не зупиняються на етапі адаптації до умов середовища, а прагнуть до постійного самоудосконалення. Найнижчі показники гармонійності характеру спостерігаються в учнів ЗОНЗ. Але враховуючи те, що у старшокласників менша сукупність життєвого досвіду і духовно-моральних знань, стає зрозумілим, чому вони мають менш гармонійний характер, ніж учні ПТНЗ і студенти ВНЗ. Серед них було виявлено учні, які вивчали курс «Християнська етика», що продемонстрували знано вищий рівень гармонійності характеру, ніж інші старшокласники. Це підтверджує припущення стосовно духовно-моральної детермінації гармонійності характеру в юнацькому віці.

Учні ПТНЗ мають вищі показники гармонійності характеру порівняно зі

старшокласниками, але нижче, ніж у студентів ВНЗ [7]. За нашим розумінням, це вказує на те, що студенти ВНЗ завдяки високому освітньому рівню більш здатні до свідомого самовладання й гармонізації власного характеру.

Отже, результати дослідження свідчать про тенденцію до зростання кількості досліджуваних з високим рівнем гармонійності характеру пропорційно освітньому і духовно-моральному рівню особистості.

Дослідження кількісних показників в *різнопрофільних* навчальних закладах показало, що гармонійність характеру юнацтва значно залежить від профілю освіти (табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка показників розвитку гармонійності характеру в учнів
ЗОНЗ, ПТНЗ, студентів ВНЗ і ДНЗ (у %)**

n = 1735

Тип закладу	Рівень гармонійності характеру Навч. заклад / клас (курс)	Дисгармонійний характер		Потенційно-дисгармонійний		Адаптований характер		Гармонійний характер	
		9 кл	11 кл	9 кл	11 кл	9 кл	11 кл	9 кл	11 кл
ЗОНЗ	ЗОНЗ	21,5	20,8	25	29,2	30	33,3	23,3	16,7
	Спортивна школа	23,3	8,4	26,7	25	40	45,8	10	20,8
	Лінгвістичний ЗОНЗ	16,7	26,9	29,6	38,4	37	23	16,7	11,5
	Математичний ЗОНЗ	21,6	45,6	43,1	28,3	23,5	19,5	11,8	6,5
ПТНЗ		1 курс	3 курс	1 курс	3 курс	1 курс	3 курс	1 курс	3 курс
	ПТНЗ переробної промисловості	15,4	25,5	30,8	39,6	38,5	23,3	15,4	11,7
	Архітектура	27,3	15,8	31,8	36,9	27,3	31,6	13,6	15,8
ВНЗ	Практична психологія	20,3	36,8	27,5	29	28,9	18,4	23,2	15,8
	Початкова освіта	12,2	17,4	26,8	45,6	32,9	19,6	28,1	17,4
	Історія	9,5	16,7	33,3	25	28,6	41,7	28,6	16,7
	Іноземна філологія	17,6	38,5	27,5	33,3	31,3	23	23,5	5,1
	Викладач рідної мови і літератури	26,7	18,1	28,9	27,3	20	25	24,4	29,6
	Мистецтво	20,6	14,3	44,8	19	20,7	38,1	13,8	28,6
ДНЗ	Духовне училище	18,8	6,9	31,3	25,6	21	20,9	29,3	46,5

Порівняльний аналіз рівнів розвитку гармонійності характеру учнів 9-го і 11-го класів різнопрофільних ЗОНЗ та студентів 1-го і 3-го курсів

різнопрофільних ПТНЗ і ВНЗ дозволив встановити особливості впливу різних типів навчально-професійної діяльності на прояв гармонійності характеру в юнацькому віці. Найбільш зростають показники гармонійного характеру з 1-го до 3-го курсу (від 29,3 % до 46,5%) і знижується відсоток студентів з дисгармонійним характером (від 18,8% до 6,9%) у духовному училищі. Це вказує на детермінаційний вплив духовно-морального розвитку особистості в процесі гармонізації характеру. Навчання у духовному училищі пов'язано з розвитком мотивації духовно-морального самовдосконалення; навичок моральної роботи над собою (регулярна сповідь, дотримання моральних настанов), що сприяють розвитку рефлексії, внутрішнього локусу контролю, безкорисливому ставленню до інших людей; дотримання посту, обмеження фізіологічних потреб формують вольові якості. Отже, духовно-моральне самовдосконалення зумовлює цілісну гармонізацію характеру.

На другому місці щодо зростання показників гармонізації характеру знаходяться студенти за фахом «Мистецтво» (від 13,8% до 28,6%), «Викладач рідної мови і літератури» (від 24,4% до 29,6%), «Архітектура» (від 13,6% до 15,8%), а також учні спортивної школи (від 10% до 20,8%). Це означає, що в процесі опанування духовними, мистецько-творчими й спортивними професіями відбувається гармонізація характеру, яка проявляється у зростанні кількості осіб, що мають гармонійний і адаптований характер, при зниженні відсотка респондентів з дисгармонійним і потенційно-дисгармонійним характером.

Вважаємо, що феномен гармонізації характеру майбутніх митців, вітчизняних філологів, архітекторів і церковнослужителів пов'язаний з тим, що предмет професійної діяльності, що має ознаки гармонійної цілісності (духовна філософія, музика, література, живопис, дизайн, хореографія, архітектура), в процесі інтеріоризації викликає духовні переживання, які перетворюються у стійкі мотиви, що актуалізують вищі цінності у гармонійні риси характеру.

Саме залучення юнацтва до духовно-творчої діяльності, розвиток художніх, музичних здібностей сприяє духовній самоактуалізації особистості, яка зумовлює гармонійний розвиток характеру. Констатовано, що спорт, як

метод розвитку вольових якостей, також сприяє гармонійній цілісності характеру юнаків і дівчат.

Зниження рівня гармонійності характеру відбувається в учнів 11 класів ЗОНЗ (від 23,3% до 16,7%), матем. ЗОНЗ (від 11,8% до 6,5%), і лінгв. ЗОНЗ (від 16,7% до 11,5%), а також у студентів за спеціальностями «Історія» (від 28,6% до 16,7%), «Практична психологія» (від 23,2% до 15,8%), «Початкова освіта» (від 28,1% до 17,4%), що проявляється у зростанні відсотка респондентів з дисгармонійним та потенційно-дисгармонійним характером при зниженні кількості представників адаптованого і гармонійного характеру. На нашу думку, ця тенденція зумовлена по-перше, переважанням в системі сучасної освіти інтелектуальної (раціональної) модальності особистісного розвитку за рахунок духовно-моральної та емоційно-почуттєвої; по-друге, фіксацією учнів і студентів не на гармонійно-цілісних об'єктах творчості, а на абстрактній інформації та психолого-педагогічних проблемах. Найбільш виразно процес дисгармонізації характеру простежується за спеціальністю «Іноземна філологія», де відсоток студентів з дисгармонійним характером до 3-го курсу зростає (від 17,6% до 38,5%), а кількість представників гармонійного характеру різко знижується (від 23,5% до 5,1%). Ми вважаємо, що головним чинником дисгармонізації характеру майбутніх іноземних філологів є внутрішньоособистісний культуральний конфлікт, зумовлений суперечливістю цінностей вітчизняного менталітету, притаманного українським студентам, з цінностями тих культур, з якими їм доводиться ідентифікуватися, вивчаючи західні та східні мови. Цей когнітивний дисонанс є фактором соціально-психологічної дезадаптації й дисгармонізації характеру юнаків та дівчат.

Також було виявлено тенденцію щодо якісних показників з негативною модальністю за усіма вибірками генеральної сукупності досліджуваних: констатовано значне перевищення середньостатистичних показників лицемірства над показниками чесності. Водночас виявляється психологічна компенсація за рахунок посилення відповідальності.

Отримані дані вказують на те, що духовний розвиток, естетично-творча

професійна діяльність сприяють гармонізації характеру юнаків і дівчат, спорт позитивно впливає на їх психологічну адаптацію, а високе інтелектуальне навантаження зумовлює дисбаланс між інтелектуальним, моральним, емоційним та фізичним розвитком особистості, що негативно відображається на становленні характеру юнацтва. Вплив вікових особливостей на гармонійність характеру юнацтва не простежується.

Отже, результати дослідження доводять, що гармонійність характеру детермінується життєвим досвідом, рівнем освіти, профілем навчання і духовно-моральним розвитком особистості.

Дослідження духовного потенціалу сучасної молоді показало, що найбільший відсоток досліджуваних з низьким рівнем духовного потенціалу (14,3%), при найменшій кількості респондентів, які мають високий рівень духовного потенціалу (21,7%), спостерігається серед учнів ЗОНЗ, що зумовлено недостатністю духовно-морального досвіду. Юнаки і дівчата з низьким рівнем духовного потенціалу не дотримуються духовно-моральних принципів співіснування (вони недоброчливі, нетолерантні, безвідповідальні). Деактуалізація духовного потенціалу проявляється у фіксації особистості суто на біологічних потребах, байдужості до оточуючих, природи, духовного світу.

Юнаки та дівчата з середнім рівнем духовного потенціалу проявляють зусилля щодо подолання своїх недоліків, підтримують доброзичливі стосунки з іншими, проявляють до них повагу, справедливість, намагаються жити за загальнолюдськими принципами, ведуть здоровий спосіб життя, прагнуть до самостійного завершення розпочатих справ.

Високий рівень духовного потенціалу юнацтва означає інтеграцію вольових якостей з духовною спрямованістю особистості. Ці юнаки та дівчата прагнуть до реалізації гуманістичних, естетичних, екологічних цінностей; вони відповідальні, здатні до самопізнання, самоактуалізації, самовдосконалення, мають прагнуть знайти духовний сенс у багатьох подіях і явищах дійсності.

Студенти духовного училища випереджають інші категорії юнацтва за рівнем актуалізації духовного потенціалу (88,5% мають високий рівень

духовного потенціалу). І це закономірно, адже у духовне училище вступають абітурієнти, які мають досвід духовного розвитку. Близько половини студентів з високим рівнем духовного потенціалу спостерігається у ВНЗ: у майбутніх практичних психологів (49,3%), педагогів-початківців (53,6%), митців (56,8%), іноземних філологів (57,3%), викладачів рідної мови і літератури (56,8%) та істориків (52,1%). Трохи менше, ніж половина, досліджуваних з високим рівнем духовного потенціалу виявилось серед учнів ПТНЗ (близько 48%). Показники духовного потенціалу мають такі вікові тенденції: до зростання – у студентів будівельного коледжу, інституту мистецтв і духовного училища; до зниження – в учнів спортивної школи і ПТНЗ переробної промисловості.

Отже, результати дослідження свідчать, що на актуалізацію духовного потенціалу юнацтва також впливає рівень освіти і профіль навчання.

Для вивчення закономірностей впливу духовного потенціалу на гармонійність характеру юнацтва також використовувався *метод полярних груп*. У загальній вибірці були виділені підгрупи з гармонійним і дисгармонійним характером, серед яких визначено відсотковий розподіл юнаків і дівчат з різним рівнем духовного потенціалу (рис. 2). У вибірці з дисгармонійним характером переважає низький та середній рівень духовного потенціалу, а у групі з гармонійним – значно превалює високий рівень духовного потенціалу, що підтверджує гіпотезу про духовну детермінацію гармонійності характеру [8].

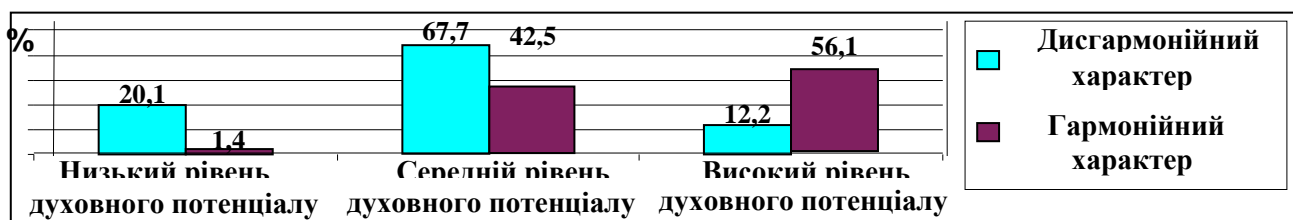

Рис. 2. Рівень духовного потенціалу у вибірках з дисгармонійним та гармонійним характером (у %).

В процесі якісної інтерпретації емпіричних даних нами також були виявлені загальні показники, що свідчать про певний *тип гармонійності* характеру в юнаків і дівчат (рис. 3). Кількість респондентів з *глибоко-дисгармонійним* типом характеру в ЗОНЗ – 24,2%, у ПТНЗ – 21,1%, у ВНЗ – 18,4%, у ДНЗ – 2,1%. У цих юнаків і дівчат несформовані моральнісні

ставлення, емоційно-вольовий самоконтроль, в поведінці проявляються егоцентризм, агресивність, конфліктність, безвідповідальність, слабовілля, прагнення до споживацтва, маніпулювання, що зумовлює їх неспроможність до конструктивної самореалізації й взаємодії з іншими людьми. Внаслідок індивідуалізму й ригідної впертості вони не виявляють здатності до адаптивного входження в соціальне середовище.

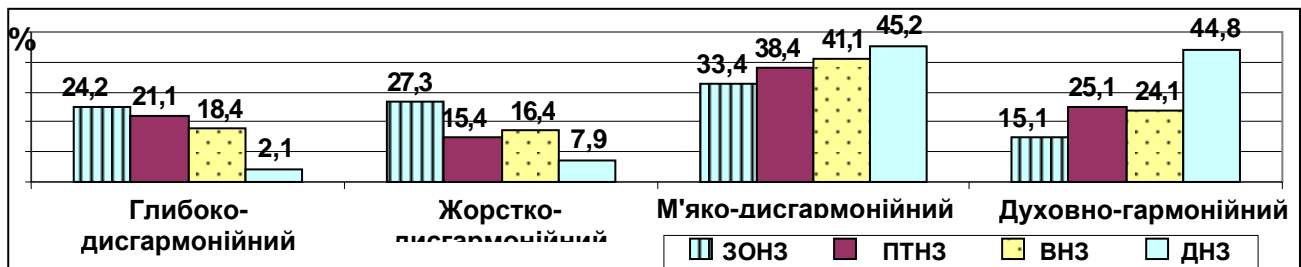

Рис. 3. Відсотковий розподіл типів гармонійності характеру в представників ЗОНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, і ДНЗ (у %).

Відсоток досліджуваних, які мають *жорстко-дисгармонійний* тип характеру, значно вище у ЗОНЗ (27,3%), ніж у ПТНЗ (15,4 %), ВНЗ (16,4 %) і ДНЗ (7,9 %). Ці респонденти відзначаються дисбалансом між наполегливістю, рішучістю, стресостійкістю, впевненістю, агресивністю, з одного боку, і несформованістю духовно-моральних якостей (совісності, чесності, емпатії), з іншого. Емоційно-вольова активність, що позбавлена духовно-морального змісту, спрямована лише на прагматичне самоствердження особистості.

М'яко-дисгармонійний тип характеру мають 33,4% учнів ЗОНЗ, 38,4% учнів ПТНЗ, 41,1% – у ВНЗ і 45,2% – у ДНЗ. Такі досліджувані відрізняються духовно-неврівноваженим характером, що зумовлений однобічно розвинутими щирістю, відповідальністю, совісністю і слабкістю емоційно-вольового самоконтролю, що визначає їх нездатність керувати своїми почуттями, поведінкою і відповідати власним моральним вимогам.

Відсоток респондентів з *духовно-гармонійним* типом характеру значно вище у ДНЗ (44,8%), ніж у ЗОНЗ (15,1%), ПТНЗ (25,1%) і ВНЗ (24,1%). Такі юнаки і дівчата мають розвинутий моральний самоконтроль, сумлінність, відповідальність і здатні до самовладання у складних ситуаціях, духовно-

моральної самоактуалізації, побудови гармонійних стосунків, альтруїзму, безкорисливої допомоги потребуючим, плідної творчої співпраці з іншими.

На підставі результатів дослідження виокремлюється така тенденція: серед генеральної сукупності досліджуваних переважають юнаки і дівчата з м'яко-дисгармонійним характером. На другому місці – показники духовно-гармонійного типу. Результати емпіричного дослідження вказують на зниження відсотка респондентів з глибоко-дисгармонійним типом характеру при зростанні кількості представників духовно-гармонійного типу серед студентів порівняно зі старшокласниками. Це свідчить про духовне і особистісне зростання сучасної молоді пропорційно освітньому рівню.

В ході дослідження також було встановлено *характерологічно-професійні відмінності* за допомогою визначення однорідних вибірок за t-критерієм Ст'юдента. Представники різних спеціальностей за характерологічними ознаками поділяються на такі типи: *гуманітарний* тип, що має м'який характер, розвинені духовно-моральні риси (совісність, альтруїзм, емпатію); *технічний* тип, представники якого відрізняються жорстким характером, урівноваженістю, стресостійкістю, організованістю, впевненістю; і *суміжні* типи, які за одними характеристиками наближаються до гуманітарного, а за іншими – до технічного. До «гуманітарного типу» належать представники всіх духовних спеціальностей і фаху «Викладач рідної мови і літератури». Технічний тип створюють представники технічного і спортивного напрямів (учні математичної і спортивної шкіл, студенти за фахом «Математика-фізика», «Інформатика»). До проміжних типів, які тяжіють до гуманітаріїв, належать студенти мистецьких спеціальностей, історії, початкової освіти, психології, менеджменту. За критерієм *креативності* однорідну вибірку створюють майбутні музиканти, художники дизайнери, хореографи, іконописці, регенти, інформатики і менеджери, що підтверджує тезу, що саме творчість гармонізує характер, зближуючи гуманітарний і технічний типи.

Отже, результати емпіричного дослідження довели значущість професійно-освітніх та духовних чинників на гармонізацію характеру сучасних

юнаків і дівчат.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, зробимо наступні висновки.

1. Проведене емпіричне дослідження свідчить про духовне зростання і гармонізацію характеру у студентів порівняно зі старшокласниками.

2. Гармонійність характеру в юнацькому віці визначається, духовно-моральним і життєвим досвідом особистості, рівнем освіти і профілем навчання.

3. Духовно-моральний розвиток, естетично-творча професійна діяльність сприяють цілісній гармонізації характеру, а високе інтелектуальне навантаження зумовлює дисбаланс між інтелектуальним, моральним, емоційним та фізичним розвитком особистості, що негативно відображається на становленні характеру юнацтва.

4. Спорт позитивно впливає на становлення вольових рис і психологічну адаптацію юнаків та дівчат.

5. Гармонізацію характеру зумовлюють переважно розвиток духовно-моральних і вольових рис; комунікативні та креативні якості виконують інструментальну функцію, гармонійність їх функціонування забезпечується духовно-моральною спрямованістю.

6. Розвиток духовно-моральної саморегуляції сприяє становленню спочатку адаптивної гармонійності, а згодом – загальної гармонійності характеру старшокласників, учнів ПТНЗ і студентів.

7. Ефективним методом гармонізації характеру в юнацькому віці виступає духовно-моральна самоактуалізація особистості, яка має два аспекти: негативний (свідома боротьба з проявами власних дисгармоній) і позитивний (актуалізація духовно-творчого потенціалу, підвищення духовно-моральної активності, прагнення до самопізнання, самовдосконалення, добра, краси, істини).

Список використаних джерел:

1. Авдеев Д. А. Нервность: ее духовные причины и проявления. – 6-е изд.,

- доп. / Д. А. Авдеев. – М. : МБЦ Серафима Саровского, Омега, 2009. – 320 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності: / І. Д. Бех. // наук. видання. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
 3. Бурно М. Е. О характерах людей / Марк Бурно. – М. : Академический проект, 2006. – 2-е изд. – 368 с.
 4. Мясищев В. Н. Психология отношений : избранные психологические труды / В. Н. Мясищев. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
 5. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Василівна Павлик. – К., 2017. – 43 с.
 6. Павлик Н. В. Психодіагностика характеру особистості в умовах професійної депривації / Н. В. Павлик // Ринок праці та зайнятість населення – Київ, 2012. – № 3. – С. 45–48.
 7. Павлик Н. В. Динаміка розвитку гармонійності характеру в учнів ПТНЗ / Наталія Павлик // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2013. – № 4. – С. 181–193.
 8. Павлик Н. В. Духовність як чинник характерологічного розвитку в юнацькому віці / Н. В. Павлик // Психологічні перспективи. – Луцьк : Східноєвропейський Нац. ун-т імені Лесі Українки, 2014. – Вип. 24. – С. 250–263.
 9. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню психологічних закономірностей впливу професійно-освітніх чинників на процес гармонізації характеру сучасних юнаків та дівчат. Автором теоретично проаналізовано поняття «характер особистості»; визначено критерії гармонійності, типи і рівні гармонійності характеру; проведено емпіричне дослідження рівня гармонійності характеру старшокласників і студентів різних спеціальностей та експериментально доведено, що духовно-моральний розвиток і професійна спрямованість особистості зумовлюють гармонізацію характеру юнаків і дівчат.

Ключові слова: особистість в юнацькому віці, характер особистості,

характерологічний розвиток, гармонійний характер, дисгармонії характеру, професійно-освітні чинники, гармонізація характеру.

Summary. The article is devoted to the study of the psychological patterns of influence an aducation and professional factors to harmony of the character of modern youth. The concept of «character of the personality» is theoretically analyzed by author; the criteria of harmony, types and levels of harmony of character are determined. It has been lead the empirical research of a harmony of character of senior pupils and students of different specialties. Has been experimentally proved that the spiritual and moral development and the professional orientation of personality determined the harmonization of the character of high school students and students at higher educational institutions.

Keywords: the youth personality, character of personality, a characterlogical development, the harmonious character, the disharmonious of character, the professional-educational factors, a character harmonization.